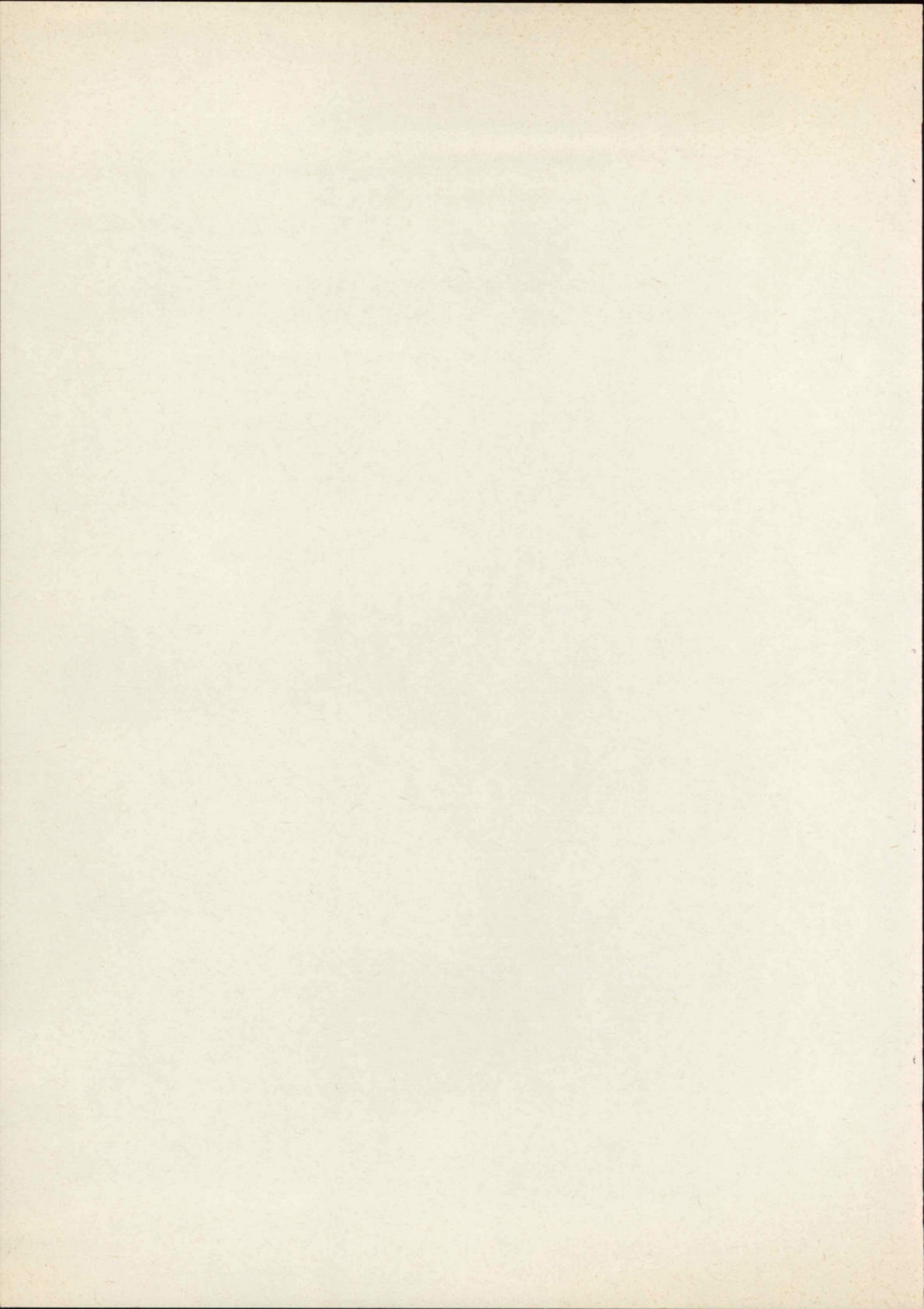

BESCHERMDE STADS- EN DORPSGEZICHTEN EX ARTIKEL 20
VAN DE MONUMENTENWET

NIJMEGEN, gemeente Nijmegen

Het beschermde stadsgezicht omvat het op bijgaande kaart
(Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tekening nr. 351)
door een stippellijn omgrensde gebied.

De nederzettingsgeschiedenis van Nijmegen gaat terug tot in de Romeinse tijd.

De bewoningskern uit het begin van onze jaartelling ontwikkelde zich in de Karolingische tijd tot een belangrijke handelsnederzetting. Als gevolg hiervan kreeg Nijmegen vrij vroeg in de Middeleeuwen haar eerste stedelijke vorm. Aan het einde van de Middeleeuwen was de stadsplattegrond na een aantal uitbreidingen afgerond. In de aldus ontstane stad, amfitheatersgewijs gebouwd tegen de zuidelijke oever van de Waal, is de stadsvorming goed te herkennen; onder meer omdat al het natuurlijke bodemreliëf en de bestaande wegen werden benut bij de uitleg van de stad.

Tot aan de ontmanteling van de vesting in 1874 hebben zich in de stadsplattegrond geen ingrijpende veranderingen meer voorgedaan. Na de slechting van de vestingwerken heeft Nijmegen zich enorm uitgebreid. De parken en singels, die ter plaatse van de vestingwerken zijn aangelegd, vormen nu een duidelijke grens tussen de historische binnenstad en het overige deel van de bebouwde kom.

Door het bombardement in de Tweede Wereldoorlog en door ingrijpende sanering, die gepaard ging met afbraak van grote aantallen historische huizen, is de cultuur-historische waarde van de binnenstad de laatste decennia onherstelbaar aangetast. De nog overgebleven gedeelten in de zogenaamde benedenstad leveren desondanks in hun onderlinge samenhang een beeld op dat van algemeen belang is wegens de schoonheid en het karakter ervan. Het belangrijkste motief voor de bescherming vormt dan ook de cultuur-historische waarde van de nederzettingsstructuur en de unieke ligging op zeven heuvels, ieder bekroond door een of meerdere belangrijke beschermde monumenten.

De Romeinse oorsprong van Nijmegen is onmiskenbaar. Door veelvuldig en stelselmatig bodemonderzoek zijn uit deze periode veel gegevens beschikbaar. Westelijk van de historische binnenstad lag de burgerlijke nederzetting Ulpia Noviomagus, oostelijk ervan tussen de Ubbergseweg en de Berg en Dalseweg het Castellum (70 - 105 n. Chr.). Ook de benedenstad langs de rivier is in de Romeinse tijd bewoond geweest. Uit die periode zijn echter geen voortzettingen te herkennen in het latere, middeleeuwse stadsplan.

Van grote betekenis voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad is vanzelfsprekend de ligging aan de rivier, -op een plateau-, dat zich tot in het stroombed van de rivier uitstrekt. Het Romeinse wegennet met het veer en de Karolingische keizerpalts zijn andere

elementen, die van grote invloed zijn geweest. De twee noord-zuid gerichte praestedelijke wegen zijn terug te vinden in de dalen tussen de vooruitgeschoven plateaus van de burcht, van de vroegmiddeleeuwse stad (ter plaatse van het huidige Culturele Centrum en de St. Anthoniusplaats) en van de oudste kloosterne-derzetting, de Commanderie van St. Jan. De westelijke weg volgt het verloop van Grotestraat, Broerstraat en Molenstraat, de oostelijke van Lindenberg en Hertogstraat. Ook de doorgaande route boven langs de rivier van Ubbergen naar Weurt volgens het verloop van de Burchtstraat en Hezelstraat is praestedelijk. Zij vormt nu nog de grens tussen de zogenoemde bovenstad en benedenstad.

Als gevolg van de toenemende handelsactiviteit op de rivier kwam de stad in de 13de eeuw tot grote bloei. Dit zou tot in de 15de eeuw voortduren. Op de Hundisburg, een plateau direct westelijk van het klooster werd de stad ommuurd. Het wegenkruis Lange Burchtstraat-Korte Burchtstraat Stikke Hezelstraat en Grotestraat-Broerstraat verdeelde de stad in gelijkvormige kwartieren: het Broervierdel, het O.L. Vrouwenvierdel, het St. Jansvierdel en het St. Anthoniusvierdel. Tussen het kruispunt en de parochiekerk vormde zich de driehoekige Markt. Door de aanhoudende groei breidde de stad zich al spoedig buiten haar ommuring uit; vooral in westelijke richting, langs de Hezelstraat en langs de rivier. Na ongeveer een eeuw was de oppervlakte van de stad verdubbeld en werd zij voor de tweede maal ommuurd. De burcht werd hierbij opgenomen in het verdedigingsstelsel van de stad. De stadspoorten waren in de 14de eeuw de Hezelpoort in het westen, de Wiemelpoort in het zuiden en de Burchtpoort in het oosten, terwijl aan de rivierzijde een tiental grote en kleine poorten toegang tot de Waalkade gaven. De westelijke stadsgracht tussen de rivier en de Hezelpoort werd ingericht als haven. Buiten de stadsmuren langs de Molenstraat en de Ziekerstraat kwam al vroeg aaneengesloten lintbebouwing voor. Op de terreinen tussen de uitvalswegen vestigden zich de kloosters Mariënborg en St. Agnes. Weer ongeveer een eeuw later, omstreeks 1450, was de stad toe aan haar derde omwalling en kwamen de Ziekerstraat, de Molenstraat, de kloosters en enkele onbebouwde terreinen binnen de stadsmuur te liggen. De burcht en het Kelfkensbos werden bij die gelegenheid volledig opgenomen in de afgeronde stadplattegrond. De kaart van Jacob van Deventer (ca. 1560) geeft deze toestand nauwkeurig weer. Tot aan het eind van de 19de eeuw breidde de stad

zich niet meer uit. Werkelijk ingrijpende veranderingen in het stadsplan ontstonden dan ook pas na de opheffing van de vesting Nijmegen in 1874.

De belangrijkste wijzigingen vóór deze datum waren de aanleg van de Nieuwe Haven in 1600 in het uiterste westen van de benedenstad en de daarmee gepaard gaande uitleg van de kade in de rivier en de sloop van bebouwing tussen de St. Stevenspoort en de Bottel-poort, vervolgens de spectaculaire uitleg van de verdedigingswerken in de 17de, de 18de en gedeeltelijk ook in de 19de eeuw en tenslotte de sloop van de burcht aan het eind van de 18de eeuw. De Burchtpoort en de Wiemelpoort werden gesloopt in respectievelijk 1826 en 1860. In 1853 werd westelijk van de binnenstad, en westelijk van de latere spoordijk, een nieuwe haven aangelegd en de haven in de stad gedempt. Vrijwel gelijktijdig met de opheffing van de vesting is de spoorlijn naar Arnhem in gebruik genomen. De opening van de spoorbrug vond plaats in 1879. De sloop van de vestingwerken en de stadpoorten en de daarop volgende uitleg van de stad betekenden een laat, maar definitief afscheid van het middeleeuwse Nijmegen. Ter plaatse van de verdwenen vestingwerken werden fraaie singels en twee stadsparken aangelegd, het Hunnerpark in het oosten en het Kronenburgerpark in het westen. Beide parken behielden fragmenten van de oude ommuring. De stad breidde zich allereerst uit langs de oude uitvalswegen naar Grave, Mook, Groesbeek en Berg en Dal. De Waalbrug oostelijk van de stad werd in 1936 in gebruik genomen door het verkeer. De verkrotting en verpaupering van de benedenstad raakte in een stroomversnelling toen de stad zich economisch en mentaal steeds meer afkeerde van de rivier en het verkeer de oude stad niet meer doorkruiste.

In 1944 werd door een geallieerd bombardement bij vergissing een groot gedeelte van de bovenstad verwoest. Het wederopbouwplan, dat onmiddellijk na de oorlog werd opgesteld, ging uit van een nieuwe, ruimere opzet voor het verwoeste en beschadigde stadsgedeelte. Het plan is tamelijk rigoureuus uitgevoerd, waardoor veel beschadigde en gespaarde historische bebouwing alsnog is afgebroken. Op dit moment is de vooroorlogse bebouwing in de bovenstad alleen nog te vinden in gedeelten van de Molenstraat, de Ziekerstraat en in de Walstraten.

Het gebied aan weerszijden van de Lange Hezelstraat en vrijwel de gehele benedenstad zijn bij de oorlogshandelingen gespaard gebleven. Het saneringsbeleid voor de benedenstad, dat al voor en tijdens de oorlog

is voorbereid, werd echter niet herzien na de verwoesting van de bovenstad. In de vijftiger en zestiger jaren kwam dan ook de grootscheepse afbraak op gang, waarbij tientallen onvervangbare middeleeuwse huizen tegen de grond werden gehaald. Een van de belangrijkste elementen van de stadsstructuur, de Grotestraat, is op een enkel fragment na volledig verdwenen.

Gekoppeld aan het inzicht over de ontwikkeling van het ruimtelijke beeld kunnen de elementen, waaruit de historische binnenstad is samengesteld, op hun cultuur-historische waarden worden beoordeeld. Deze elementen hebben zowel betrekking op de structuur van het ruimtelijke beeld als op de verschijningsvorm. Derhalve is een onderverdeling aangehouden in twee categorieën, namelijk enerzijds ruimtelijk-structureel en anderzijds ruimtelijk-visueel.

1. Ruimtelijk-structureel; hiertoe kunnen worden gerekend:

- het natuurlijke bodemreliëf;
  - het patroon van straten, stegen, pleinen, havens en kaden, de verkaveling en het gebruik van de bouwblokken en de schaal van de bebouwing; alsook
  - de visuele en functionele relatie met de directe omgeving van de nederzetting, of de afronding naar buiten toe.
- Deze kan abrupt zijn, bijvoorbeeld door bestaande vestingwerken of door de ligging aan een rivier, dan wel geleidelijk, bijvoorbeeld wanneer na de ontmanteling van de vestingwerken, aansluitend aan het beeld van de oude stad en gekoppeld aan de bestaande uitvalswegen een nieuwe uitleg is ontstaan.

2. Ruimtelijk-visueel; hiertoe kunnen worden gerekend:

- het karakter van de bebouwing, bepaald door type (woonhuis, pakhuis, boerderij, enz., dus een functionele aanduiding), breedte, diepte, de opbouw in verdiepingen en de bekapping, gevelindeling en materiaalgebruik;
- de aard en de indeling van de openbare ruimte;
- de aard en de indeling van de privé open ruimte, waaronder ook de binnenterreinen;
- de beplanting, alsmede de aard en de inrichting van het aangrenzende landschap.

In beginsel is voor het gehele beschermde stadsgezicht een positieve waardering van de ruimtelijk-structurele

elementen, onder punt 1 genoemd, getoetst aan de historische ontwikkeling en de karakteristiek ter plaatse noodzakelijk. De ruimtelijk-visuele elementen, onder punt 2 genoemd, zullen voldoende cultuur-historische kenmerken moeten bezitten om van een historisch stadsbeeld te kunnen spreken. De verschillen in waardering van met name de ruimtelijk-visuele elementen kunnen aanleiding zijn in de bescherming gradaties aan te brengen.

Voor Nijmegen zijn het natuurlijke bodemreliëf en de hoofdstructuur van de nederzetting historisch waardevol te noemen. De hoofdstructuur wordt hier gevormd door het kruis van doorgaande, praestedelijke wegen, de kwartieren van de 13de-eeuwse stad, het Valkhof en de uitbreidingen uit de late Middeleeuwen. Voor grote gedeelten van de benedenstad zijn bovendien de overige ruimtelijk-structurele elementen, zoals genoemd onder punt 1, historisch van betekenis. Bij het bepalen van de omgrenzing van het stadsgezicht is dit als uitgangspunt gehanteerd. Waar direct aansluitend een 19de-eeuwse stadsuitbreiding met duidelijk historische kwaliteiten voorkomt of een waardevol groengebied is de grens hiervoor naar buiten gelegd. De op zichzelf zeer interessante 19de - en vroeg 20ste-eeuwse bebouwing aan de Oranjesingel, de St. Canisiussingel en Bijleveldsingel is bij dit voorstel niet aan de orde.

Als ruimtelijk-visuele kenmerken van de Nijmeegse stadsbebouwing kunnen worden genoemd: de geringe breedte van de hoofdstraten met een verkaveling van de bouwblokken van gemiddeld 6 tot 8 meter breed, waarop aaneengesloten bebouwing van overwegend 2 en 3 bouwlagen, waarbij in de oost-west lopende straten, -door het relatief geringe hoogteverschil in de lengterichting van deze straten-, regelmatig onder één kap samengetrokken huizen voorkomen. De nokrichting is hier zowel loodrecht als evenwijdig aan de voorgevel.

In de overige straten, waarin vaak aanzienlijke hoogteverschillen optreden, is de bekapping bij de meeste huizen loodrecht op de voorgevel. In deze oplopende straten is ieder huis afzonderlijk met zijn begane grond vanaf de straat toegankelijk en onafhankelijk van het buurpand opgebouwd. Hierdoor ontstaat een zeer kenmerkende schaal voor het geheel van de bebouwing, waarin behalve deze trapsgewijze opbouw ook de wisselende verdieping- en goothoogten een rol spelen. Het bochtige verloop en de geringe

breedte van de straten versterkt dit. Het merendeel van de huizen is in oorsprong (laat-) Middeleeuws, waarbij in de 18de en 19de eeuw de topgevels vrijwel zonder uitzondering zijn veranderd in lijstgevels. Veel gevels zijn daarbij gepleisterd. Ook de raamindeling en de kleurstelling is overwegend 19de-eeuws (donkergroen raamhout in lichte, of witte kozijnen). Dit 19de-eeuwse uiterlijk van de stadsbebouwing is een uitermate belangrijke bijdrage aan de historische karakteristiek. De dakbedekking bestaat zowel uit rode als donkerblauwe pannen, de laatste vooral op de voorschilden bij de lijstgevels. De panden aan de Waalkade, die door hun ligging in het winterbed van de rivier nadelige invloed kunnen ondervinden van hoge waterstanden, bezitten als gevolg hiervan veelal een souterrain. De huizen aan de oostzijde van de Waalkade, -"onder" het Valkhof-, zijn groter van maat dan de hiervoor beschreven huizen; zij zijn overwegend wit geschilderd. De huizen aan de Nieuwe Markt, die zijn gebouwd na de slechting van de vestingwerken, vormen met hun lijstgevels en voortuinen een duidelijke eenheid, passend in het stadsbeeld ter plaatse. Hetzelfde geldt voor de bebouwing aan de Van Berghenstraat, ten zuiden van het Kronenburgerpark. De rijk gedetailleerde, 19de-eeuwse huizen aan de Lange Hezelstraat bij de spoordijk en aan de Kronenburgersingel zijn historisch gezien van meer betekenis en vormen een kenmerkend onderdeel van het stadsgezicht.

De inrichting van de openbare ruimten sluit grotendeels aan bij de hiervoor genoemde 19de-eeuwse sfeer van de huizen. De straten zijn óf geheel van baksteen, zoals de Nonnenstraat, óf met hierin een rijbaan van donkere basaltkeien, -dit vooral in de belangrijker straten. De straten zijn verder naar de huizen toe afgewerkt met een rabatstrook en trottoirs, waarbij de gietijzeren, overdekte goten karakteristiek zijn. De verharding van de Waalkade is afwisselend met baksteen en basaltkeien. De verschillende profielen van de kade zijn in samenhang met deze materialen goed afgestemd op het karakter van deze ruimte. Het thans onbebouwde terrein ter plaatse van de gedempte 17de-eeuwse Nieuwe Haven is een onmisbare ruimtelijke schakel in de overgang van de stad naar de rivier. Bijzondere elementen zijn verder nog de kademuur, de keermuren op de grens van kade en stad (tevens de grens van het winterbed van de rivier), en in de stad de trappen en keermuren, die de talloze

hoogteverschillen markeren.

De beplanting van de Waalkade -nog fragmentarisch aanwezig- is van belang om de bebouwing haar eigen voorruimte op de zeer brede kade te geven. Een zorgvuldig herstel ervan is echter wel noodzakelijk.

Als open, groene ruimten zijn in het oosten het Valkhof, het Kelfkensbos en het Hunnerpark en in het westen het Kronenburgerpark historisch waardevolle elementen. Binnen de eerder genoemde begrenzing van het stadsgezicht is het verschil in waarde van de ruimtelijk-structurele en de ruimtelijk-visuele elementen zodanig, dat een cartografische indeling van geografische gebieden (zones) mogelijk is.

Hiervoor is voor Nijmegen uitgegaan van een indeling, waarbij het natuurlijke bodemreliëf, -één van de ruimtelijk-structurele elementen-, een belangrijke plaats inneemt, en dan ook afzonderlijk wordt vermeld. Dit omdat hierdoor -veel meer dan in een gewone "vlakke stad- de samenhang tussen de verschillende bebouwde gedeelten van de benedenstad wordt ervaren.

De indeling in zones is dan als volgt:

zone A: De gebieden van belang vanwege het natuurlijke bodemreliëf en het patroon van straten en wateren in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de afmeting en vormgeving van de bebouwing, waaronder vele concentraties van monumenten.

zone B: De gebieden van belang vanwege het natuurlijke bodemreliëf en de hoofdstructuur van de nederzetting in samenhang met de profilering en inrichting van de openbare ruimte en de schaal van de bebouwing.

zone C: De gebieden van belang vanwege het natuurlijke bodemreliëf en de hoofdstructuur van de nederzetting.

Het beschermde stadsgezicht Nijmegen is derhalve uit de volgende onderdelen opgebouwd:

- zone A: - Waalkade en Lage Markt, beide met aangrenzende bebouwing, en het terrein van de gedempte Nieuwe Haven;
- Valkhof, Kelfkensbos en een gedeelte van het Hunnerpark;
- een gedeelte van de Burchtstraat, Grote Markt en Stevenskerkhof met aangrenzende bebouwing, Commanderie van St. Jan en Anthoniusplaats;
- Lange Hezelstraat, Begijnenstraat en Korte Brouwerstraat, beide met aangrenzende bebouwing,

en de 19de-eeuwse bebouwing aan de Nieuwe Markt;

- Kronenburgerpark, een gedeelte van de Kronenburgersingel en Van Berghenstraat.

- zone B: - Achter de Vismarkt, Grotestraat en een gedeelte van de Burchtstraat;
- Ganzenheuvel, Smidstraat en Nonnenstraat;
- Kloosterstraat en omgeving.

- zone C: - Eiermarkt en groene Balkon;
- het westelijke gedeelte van de Waalkade met het gedeelte van de Nieuwe Markt langs de spoorbaan.

Het bodemreliëf ter plaatse van het zogenoemd Groene Balkon, één van de weinige werken van het oude reconstructieplan voor de benedenstad die zijn uitgevoerd, heeft geen cultuur-historische waarde.

De bescherming van het stadsgezicht Nijmegen zal volgens artikel 37, lid 5, van de Wet op de Ruimtelijke Ordening haar beslag dienen te krijgen door vaststelling of herziening van een bestemmingsplan.

Omdat met de aanwijzing zowel de bescherming van het geheel als van de samenstellende onderdelen van het stadsgezicht wordt beoogd en het uit maatschappelijke overwegingen gewenst is dat veel en nogal uiteenlopende stedelijke activiteiten een plaats kunnen vinden in de benedenstad, moet worden gestreefd naar een stedenbouwkundige regeling, waarin beide aspecten afzonderlijk en in onderlinge samenhang, voldoende liggen opgesloten.

Gelijktijdig en gedeeltelijk ook vooruitlopend op de definitieve bescherming zullen voor grote delen van de benedenstad bouwprogramma's worden uitgevoerd. Hierdoor zal gedeeltelijk een nieuw stadsbeeld ontstaan, waarvan de schaal en de hoofdstructuur zal dienen aan te sluiten bij de historische karakteristiek.

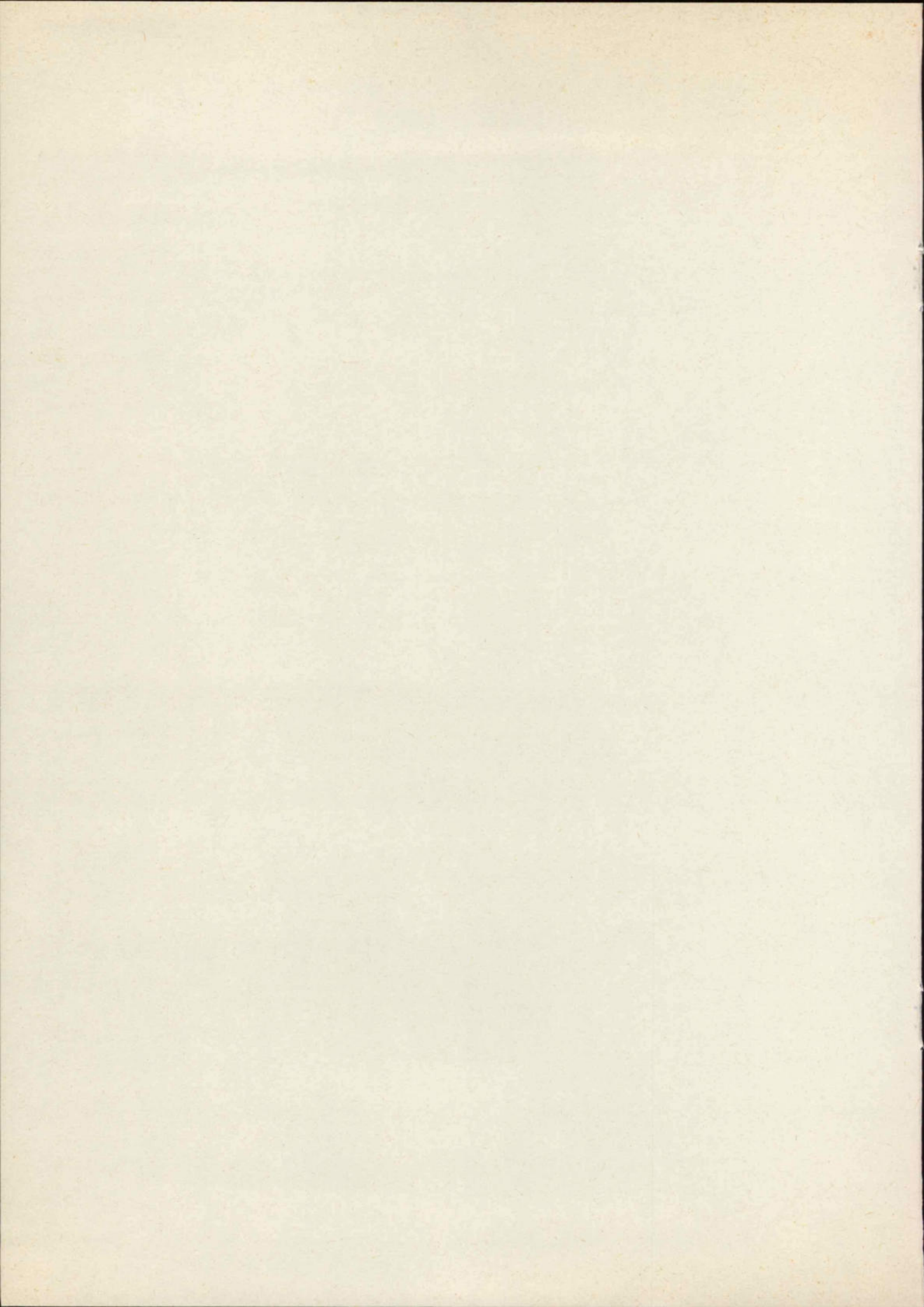
De bouwtechnische kwaliteit van de historische bebouwing is over het algemeen bijzonder slecht. Om de historische verschijningsvorm van de individuele huizen en gebouwen voor de toekomst veilig te stellen zal een intensief stadsvernieuingsbeleid nodig zijn.

Bij de uitvoering van de openbare werken moet behoud van de eenheid in materiaal en detaillering, die zo karakteristiek is voor Nijmegen, uitgangspunt zijn.

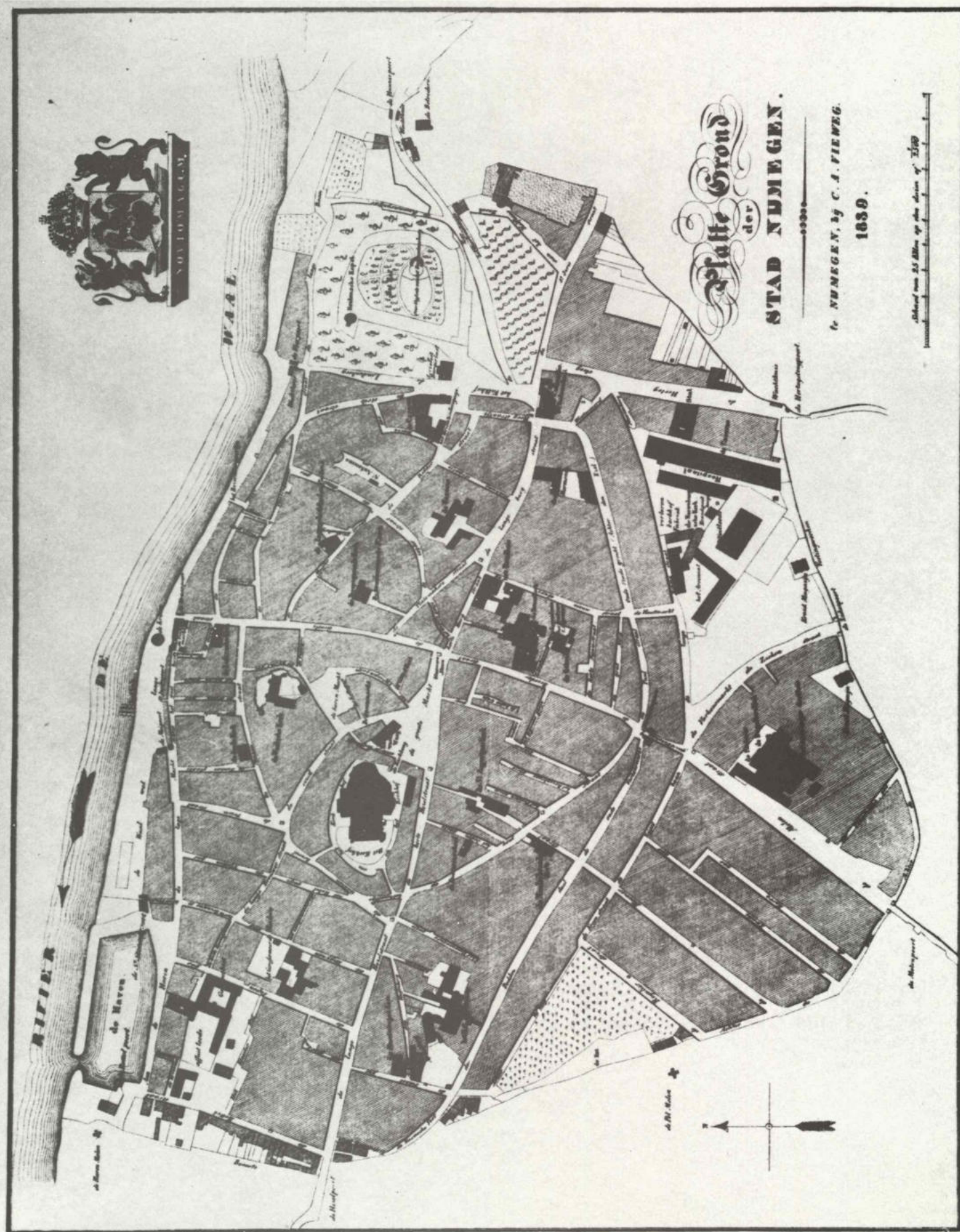

4,110520025007

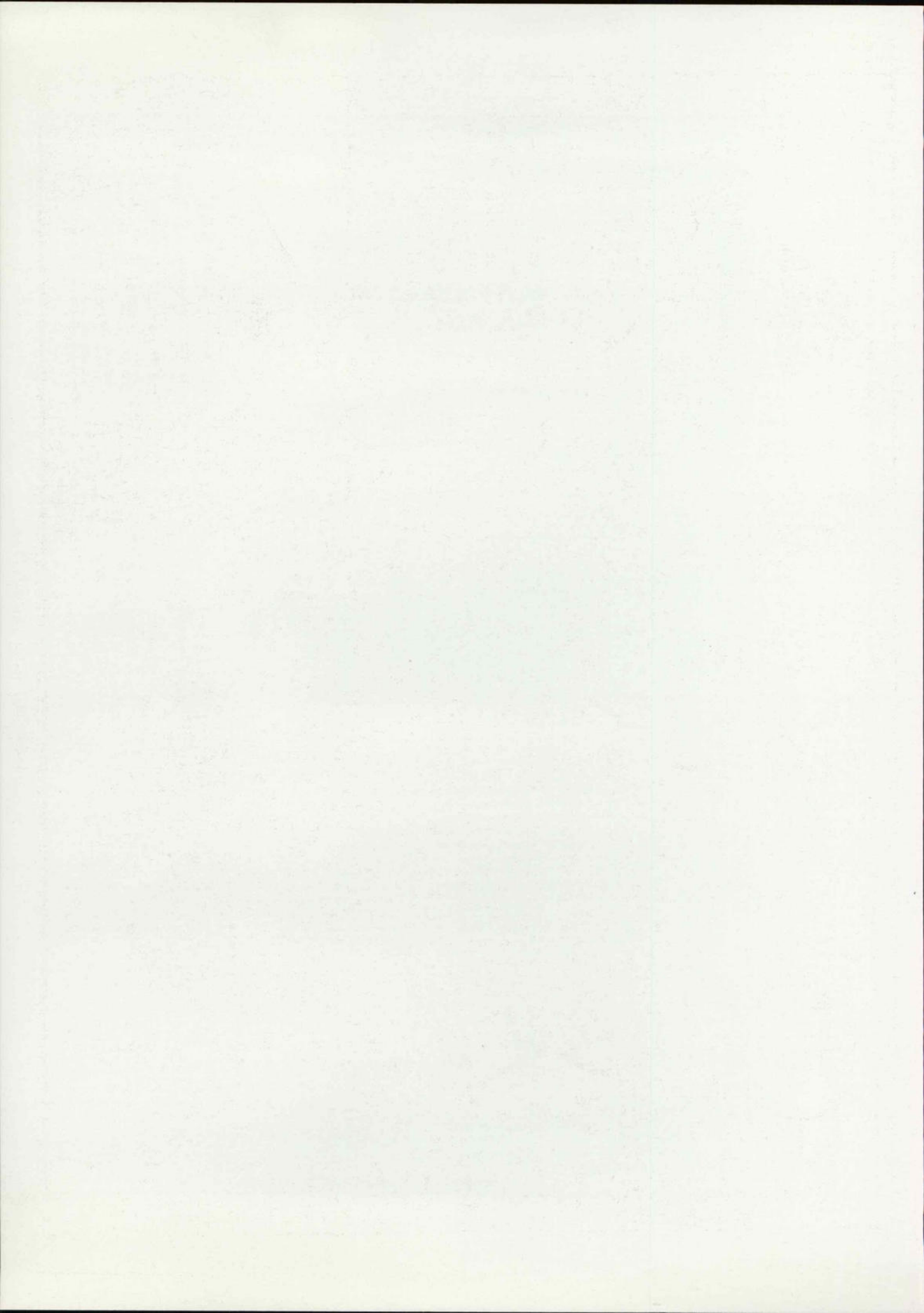

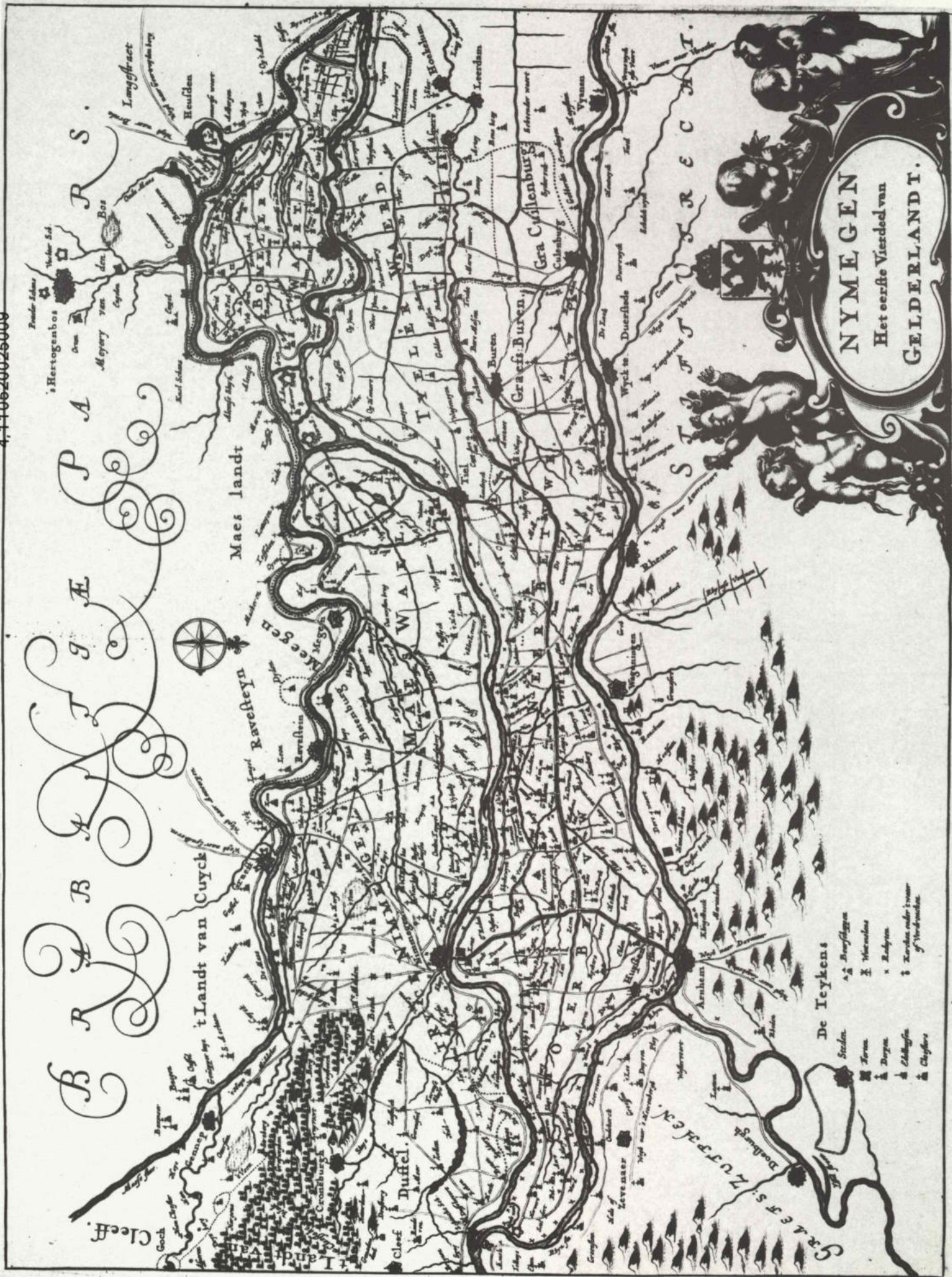

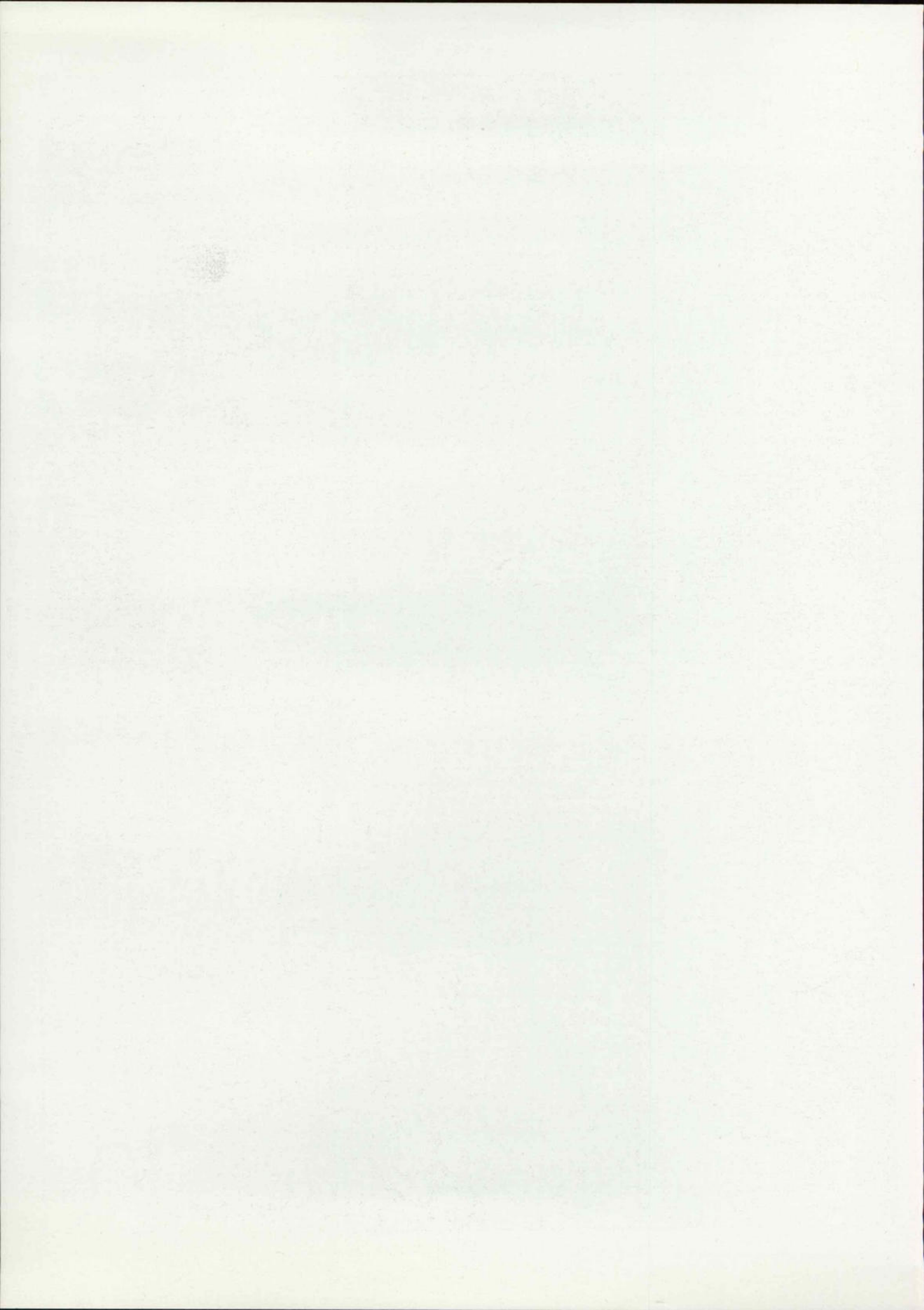

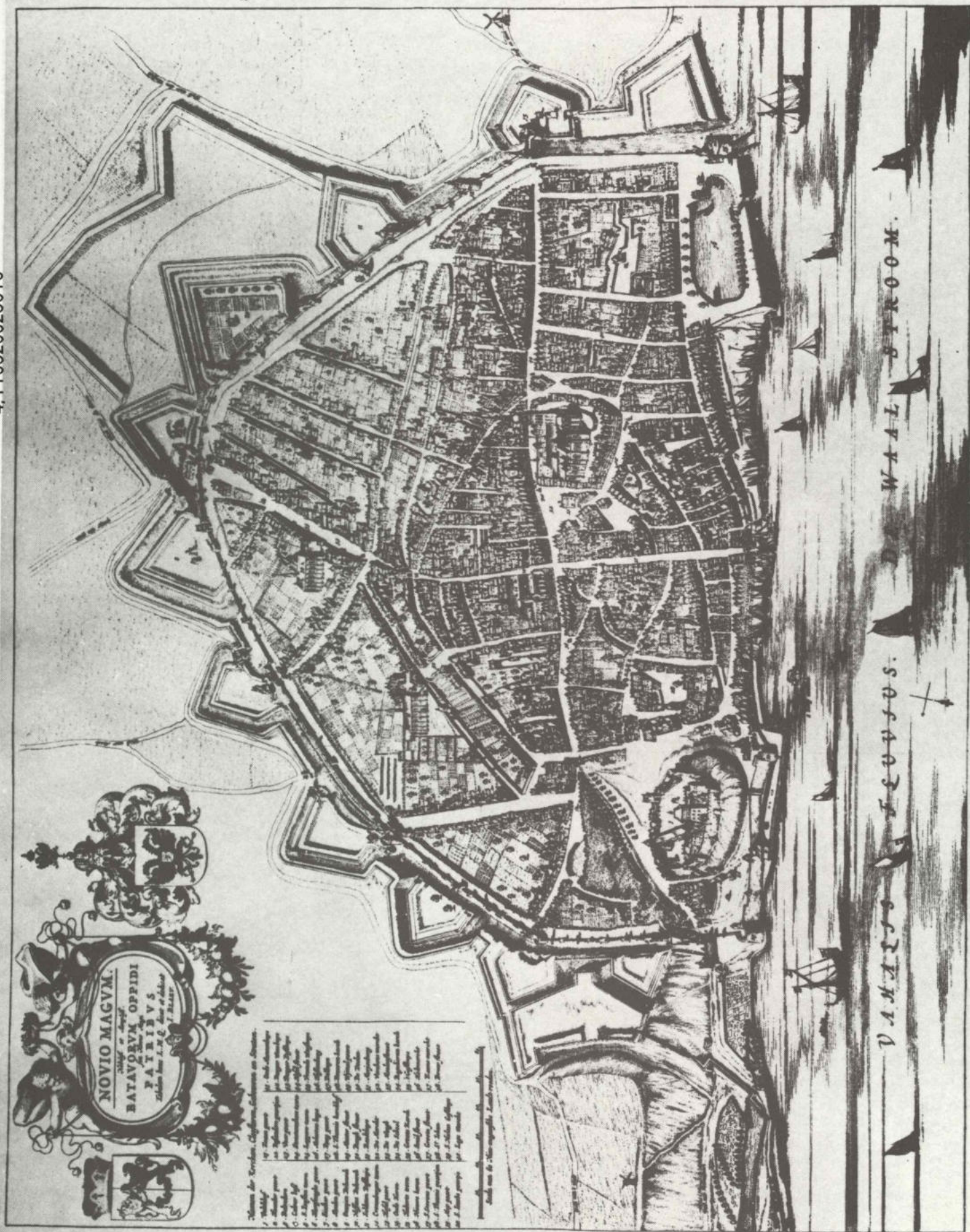

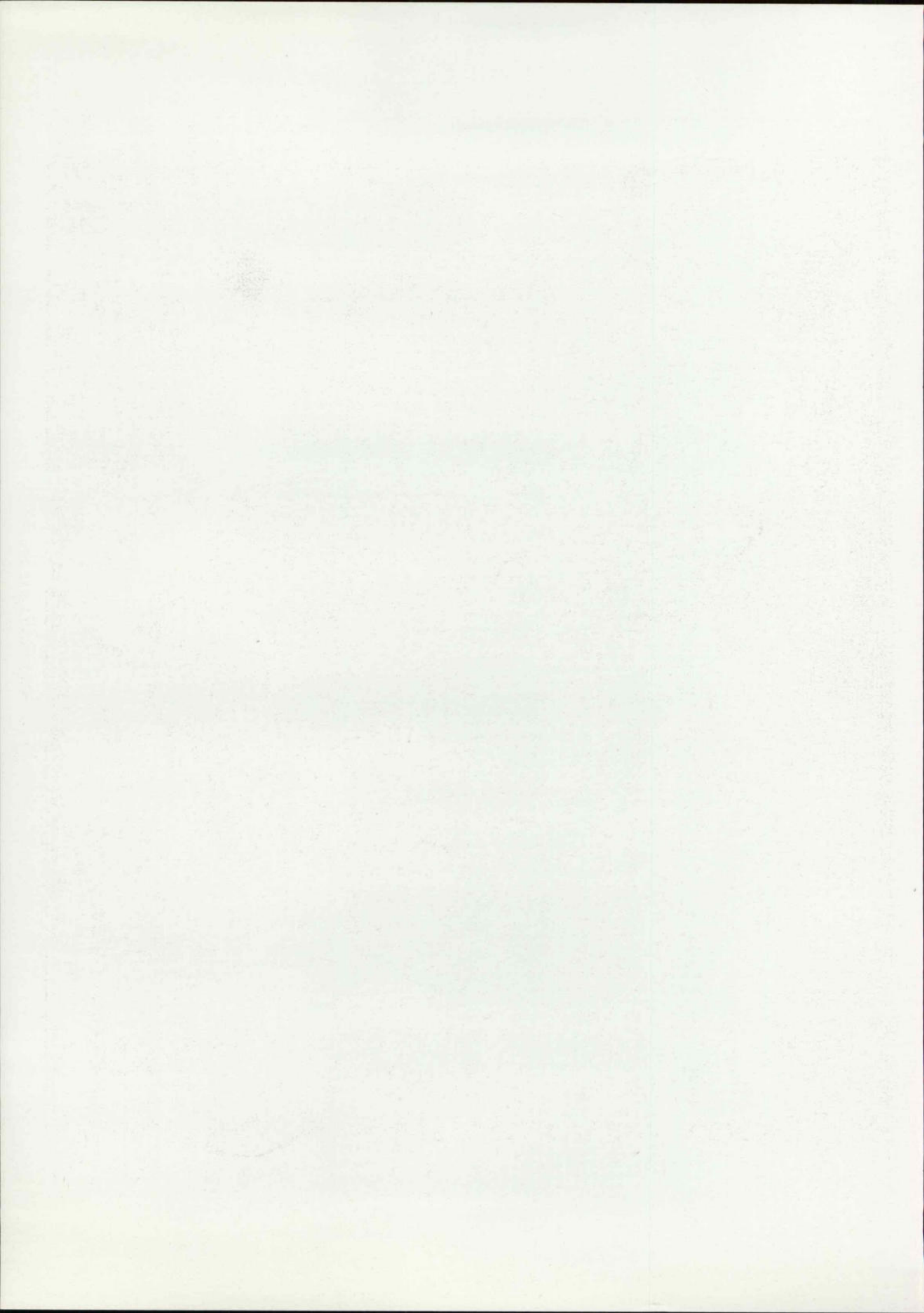

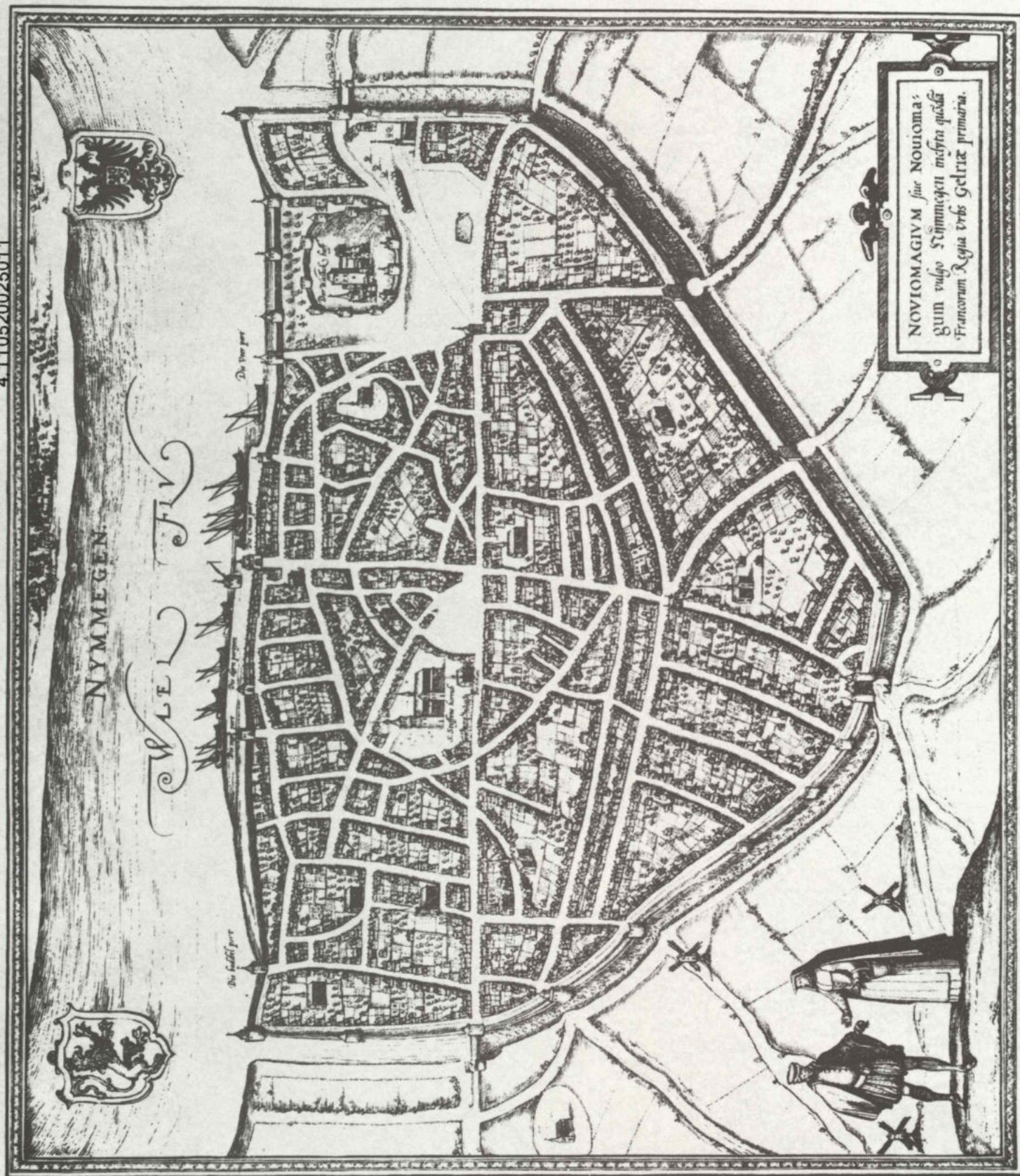

NIJMEGEN, plattegrond van Bleau, ca. 1650

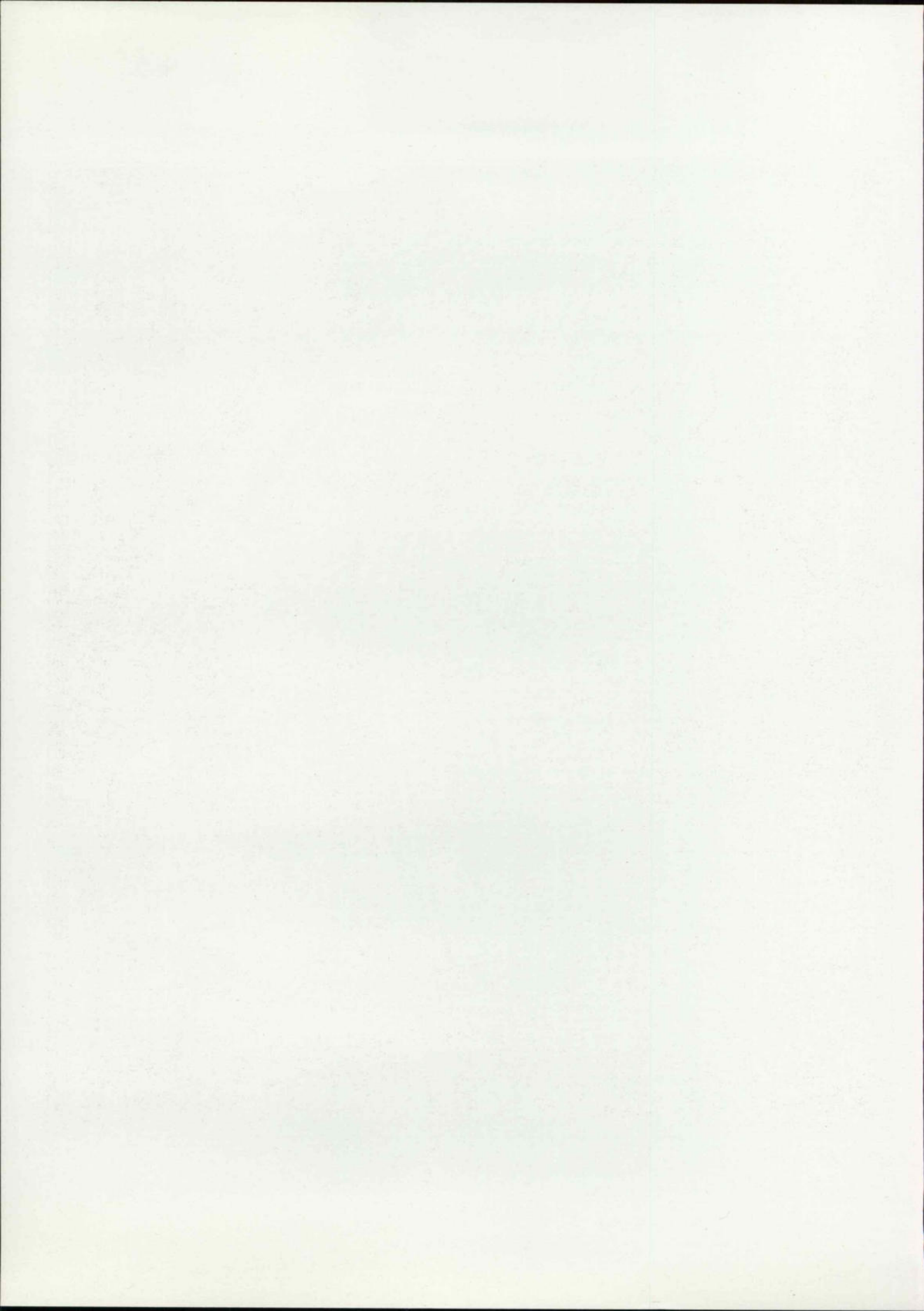

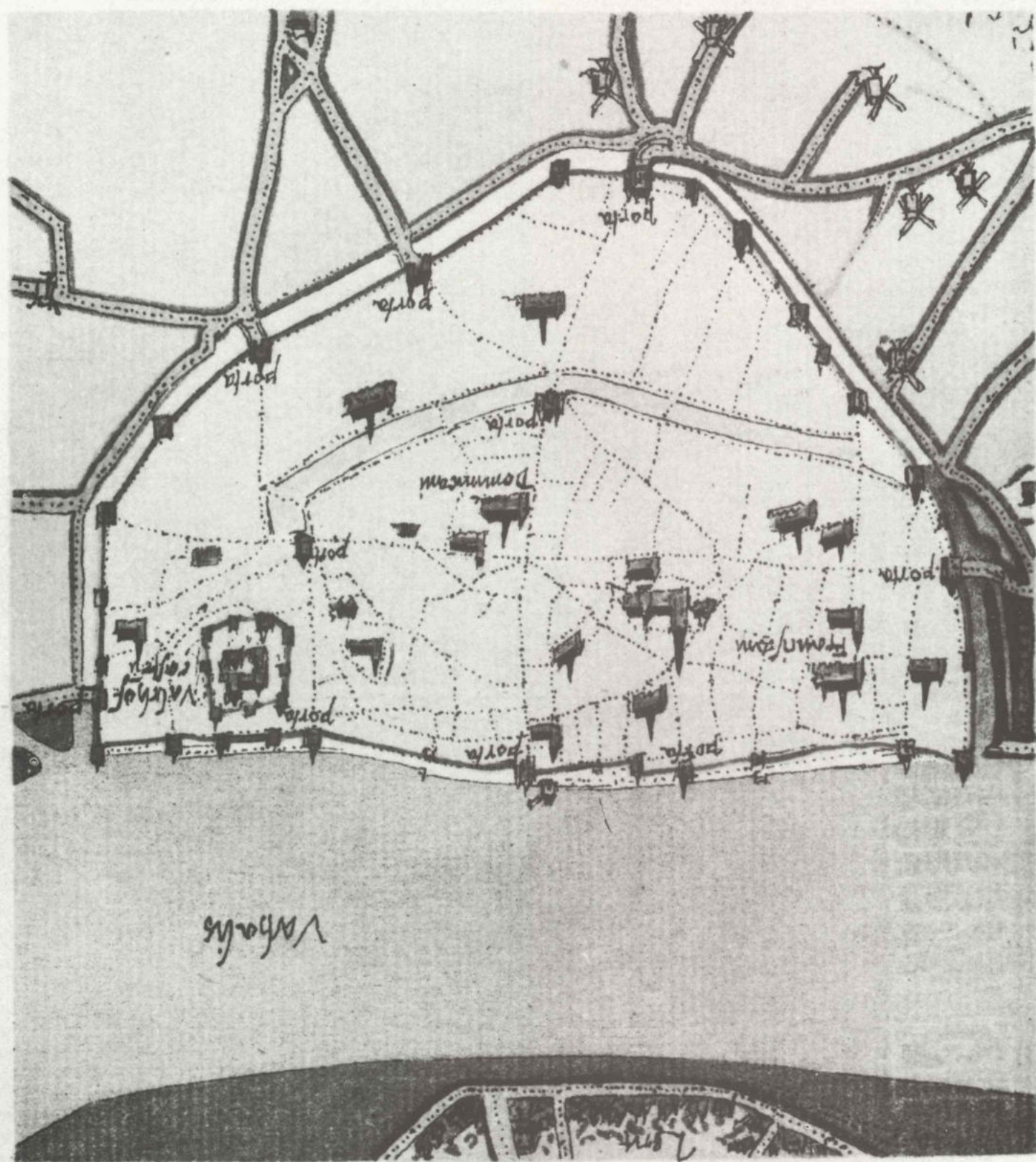

NIJMEGEN, plattegrond Braun en Hogenberg, omstreeks 1600

NIJMEGEN

Waal

